No medību palīga līdz invazīvai sugai - kā fretkas mainīja Madeiras dabu

Māris Liopa, Zemeunvalsts.lv

Pēdējos gados mūžīgā pavasara sala Madeira ir kļuvusi par vienu no iecienītākajiem ceļojumu galamērķiem arī latviešu vidū, vilinot ceļotājus ar elpu aizraujošiem kalnu maršrutiem, senajiem *Laurissilva* lauru mežiem un garajām pastaigām gar *levadām*. Taču aiz šīs gleznainās dabas slēpjas gadsimtiem ilgs un aizraujošs stāsts par to, kā cilvēka saimnieciskā darbība un medību tradīcijas ir veidojušas salas ekosistēmu.

Kad portugāļu jūrasbraucēji 1419. gadā atklāja Madeiru, uz šīs vulkāniskās salas nebija gandrīz neviena sauszemes zīdītāja - vienīgi sikspārņi. Tomēr jau kolonizācijas pirmajās desmitgadēs, tā sauktajā Donatāriju periodā starp 1425. un 1440. gadu, portugāļu dižciltīgie uz salu apzināti ieveda Eiropas savvaļas trušus un pieradinātos mājas seskus jeb fretkas, iedibinot viduslaiku aristokrātijas "medību mākslu" - *arte de montear*. Truši siltajā klimatā bez dabiskajiem ienaidniekiem ļoti ātri savairojās un kļuva par nopietnu apdraudējumu jaunajiem lauksaimniecības stādījumiem. Līdz ar to medības drīz vien pārauga no muižnieku izklaides par vitāli svarīgu pārtikas ieguves un ražas aizsardzības nepieciešamību. Interesanti, ka ilgtspējīgas saimniekošanas iedīgļi Madeirā parādījās jau 15. gadsimtā, kad, lai pasargātu vietējo faunu no pilnīgas izmedīšanas, tika izveidotas īpašas medību lieguma zonas jeb *coutadas*.

Mūsdienu medību saimniecība uz salas

Atšķirībā no kontinentālās Eiropas un Latvijas mežiem, Madeirā nav lielu pārnadžu vai citu lielo medījamo dzīvnieku. Saskaņā ar reģionālo regulējumu salā atļauts medīt tikai piecas nelielas sugas, un medību sezona ir stingri reglamentēta - tā ilgst no oktobra sākuma līdz decembra otrajai pusei, turklāt medības drīkst notikt tikai ceturtdienās, svētdienās un svētku dienās dienas gaišajā laikā - no plkst. 8:30 līdz 17:00.

Visilgāk - no 5. oktobra līdz 20. decembrim - drīkst medīt savvaļas trušus (*coelho-bravo*) un klinšu baložus (*pombo-da-rocha*), lai gan no novembra vidus to drīkst darīt tikai lauksaimniecības zemēs, tādējādi pasargājot meža biotopus. Sarkanās irbes (*perdiz-vermelha*) medību sezona ir īsa un ilgst tikai līdz 8. novembrim, savukārt migrējošos putnus - sloku (*galinhola*) un mērkaziņu (*narceja-comum*) - atļauts medīt no 15. novembra līdz 20. decembrim tikai svētdienās un svētku dienās līdz pusdienlaikam. Visi pārējie salas savvaļas dzīvnieki, tostarp endēmiskais Madeiras lauru balodis (*Columba trocaz*), ir stingri aizsargāti.

Fretkas — no neaizstājama palīga līdz invazīvai sugai

Latviešu valodā gan bioloģiski korektais nosaukums "mājas sesks", gan mednieciībā un ikdienā ierastais vārds "fretka" (*Mustela putorius furo*) ir pilnīgi pareizi, savukārt portugāļu valodā šo dzīvnieku sauc par *furão*. Pateicoties lokanajam ķermenim un izteiktajam medību instinktam, fretkas gadsimtiem ilgi bija galvenais "instruments" trušu medībās. Mednieki devās dabā, nēsājot dzīvniekus īpašās koka vai korķa kastītēs ar gaisa caurumiem - tā sauktajās *furoeiras*. Aizklājuši trušu alas izejas ar tīkliem, mednieki ielaida alā fretku, kas izbiedēja trušus un izdzina tos tieši suņu vai mednieku rokās.

Tomēr gadsimtu gaitā daļa medībās izmantoto dzīvnieku izbēga un lieliski pielāgojās dzīvei Madeiras savvaļā. Kā izteikti nakts un krēslas plēsēji fretkas līdz pat 18 stundām diennaktī noguļ pamestās trušu alās, klinšu spraugās vai akmens mūros, bet tumsā dodas medībās. Pavasarī un vasarā tās aktīvi vairojas - pēc sešu nedēļu grūsnības vienā metienā piedzimst vidēji pieci līdz astoņi mazuļi, kuri jau pēc trim mēnešiem uzsāk patstāvīgu dzīvi. Precīzu savvaļas fretku skaitu saskaitīt nav iespējams to slēptā dzīvesveida un stāvā kalnu reljefa dēļ, taču biologi lēš, ka salā varētu mitināties no vairākiem simtiem līdz pat pāris tūkstošiem īpatņu.

Ekosistēmas līdzsvars un meža iemītnieku aizsardzība

Tā kā Madeiras salas ir attīstījušās izolēti bez sauszemes plēsējiem, vietējie putni nav evolucionējuši aizsardzībai pret tiem. Līdzās ar kuģos nejauši ievestajām žurkām un savvaļā pārgājušajiem mājas kaķiem, fretkas ir kļuvušas par vienu no lielākajiem draudiem salas bioloģiskajai daudzveidībai. Īpaši apdraudēts ir pasaulē ārkārtīgi retais Madeiras vētrasputns (*Pterodroma madeira* jeb *freira-da-Madeira*), kura ligzdojošā populācija mūsdienās mērāma vien

dažos desmitos pāru un atrodas vienīgi augstkalnu korēs ap *Pico do Areeiro*. Šie putni ligzdo zemē izraktās alās un gadā izdēj tikai vienu olu, tāpēc invazīvie plēsēji spēj izpostīt veselas kolonijas.

Lai aizsargātu apdraudētās sugas, Madeiras Mežu un dabas aizsardzības institūts (IFCN) sadarbībā ar Portugāles Putnu izpētes biedrību (SPEA) veic regulāru nakts monitoringu ar termokamerām, uzstāda fotokameras-slazdus, nostiprina putnu ligzdu alas un jutīgajās dabas teritorijās izvieto dzīvķeramos būru slazdus.

Savukārt pašos Madeiras mežos - unikālajos, UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā iekļautajos *Laurissilva* lauru mežos - dzīvnieku pasaule apmeklētājiem ir pilnīgi droša. Salā nav ne indīgu čūsku, ne bīstamu zirnekļu vai lielo plēsēju. Meža un *levadu* takās gandrīz uz katra soļa sastopama ziņkārīgā endēmiskā Madeiras sienas ķirzaka (*Teira dugesii*), krāsainā Madeiras žubīte (*Fringilla maderensis*), sīkais Madeiras zeltgalvītis (*Regulus madeirensis*) un lielais Madeiras lauru balodis.

Piekrastes veiksmes stāsts — Vidusjūras mūku ronis

Madeiras dabas aizsardzības pieredze aptver ne tikai mežus un kalnus, bet arī okeāna piekrasti, kur norisinājies viens no veiksmīgākajiem sugas glābšanas projektiem pasaulē. 15. gadsimtā salas piekrastes alās mitinājās tūkstošiem Vidusjūras mūku roņu (*Monachus monachus*), kurus vietējie nodēvēja par "jūras vilkiem" (*lobo-marinho*) - tieši šo dzīvnieku vārdā nosaukts slavenais zvejnieku ciemats *Câmara de Lobos*, un roņi joprojām rotā Madeiras ģerboni.

Gadsimtu gaitā intensīvas medības ādas un tauku ieguvei, kā arī zvejnieku tīkli noveda šo sugu uz izmiršanas robežas - 20. gadsimta 80. gadu beigās arhipelāgā bija palikuši vien aptuveni astoņi mūku roņi. 1988. gadā uzsākta stingra aizsardzības programma un 1990. gadā netālu esošajās Dezertasas salās (*Ilhas Desertas*) izveidotais dabas rezervāts deva rezultātus. Mūsdienās Madeiras mūku roņu populācija ir lēnām atkopusies līdz aptuveni 30 - 40 īpatņiem un tiek uzskatīta par vienu no retajām augošajām šīs sugas grupām pasaulē, kalpojot par spilgtu piemēru tam, kā mērķtiecīga dabas pārvaldība spēj labot gadsimtiem ilgus cilvēka nodarītos postījumus.

Salīdzinot ar mūsu pašu mežiem

Raugoties no Latvijas, spilgto kontrastu ir grūti nepamanīt. Mūsu medību tradīcijas, meža ekosistēmas un savvaļas fauna ir pavisam citādas - Latvijas mežos saimnieko staltbrieži, aļņi, stirnas un mežacūkas, līdzās mājo lielie plēsēji, un medību saimniecība ir neatņemama daļa no dabiska populāciju līdzsvara uzturēšanas. Lai gan mūsu Latvijas daba ir pilnīgi atšķirīga no subtropu vulkāniskās salas kalniem un lauru audzēm, arī Latvija var lepoties ar ārkārtīgi bagātu, daudzveidīgu un neskartu dabu. Gan tālas salas okeāna vidū, gan mūsu pašu meži un purvi atgādina vienu un to pašu - daba ir lieliska, un tās saglabāšana nākamajām paaudzēm ir atkarīga no tā, cik gudri un atbildīgi protam tajā saimniekot – bez pārspīlējumiem un nevajadzīgas histērijas...